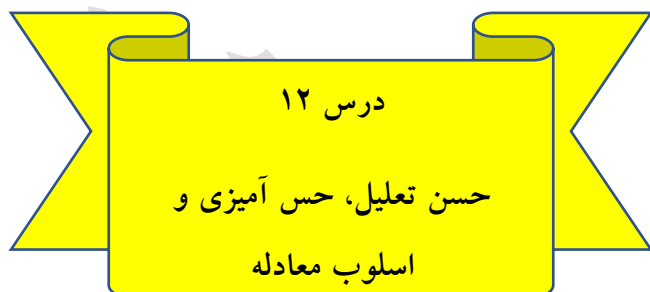

بروزترین و برترین
سایت کنکوری کشور

WWW.KONKUR.INFO

Konkur
info

<https://konkur.info>

حسن تعلیل از صنایع بدیعی معنوی در حوزه زیبایی شناسی ادب فارسی است که در شعر فارسی جایگاه ویژه ای دارد. این آرایه، موجب زیبایی آفرینی، خیال انگیزی و برجستگی کلام می شود. هم چنین علت هر پدیده را به صورت ادبی و با زبان هنر و تصویر، بر مبنای اعتباری لطیف و تخیلی نغز، بیان می کند. چون حسن تعلیل خلاف عقل و منطق و عرف است، حس اعجاب و شگفتی را در خواننده برمی انگیزد.

<https://konkur.info>

اگر بیان علت در اثری لطیف، نباشد یا جنبه علمی داشته باشد، نمی توان آن را ادبی دانست. پس تعلیل در ادبیات شیوه خاصی دارد و باید مبتنی بر **تشبیه** باشد. تعلیل بر دو نوع است:

الف) علتی که ذکر می شود واقعی و حقیقی است، اما در ربط آن به معلول، ظرافت و لطافتی وجود دارد و این به وسیله تشبیه (مضمّر و تمثیل) صورت می گیرد.

ب) علت ادعایی: علتی که برای معلول ذکر می شود حقیقت ندارد، بلکه شاعر بر اثر تشبیهی که در ذهن او ایجاد شده است، چنین ادعایی می کند و این هنری تر است. گاهی علت ادعایی، امر غیرممکن را نیز ممکن جلوه می دهد.

در حسن تعلیل، شاعر با نگاه خود بین اموری که پیوندی با هم ندارند رابطه می آفریند؛ به عبارت دیگر، شاعر در صدد اثبات ممکن بودن امر ناممکن است و بنابراین مطالب مبدل را به عنوان حقیقت ارائه می دهد. مثلا شاعر در بیت زیر، ظلمت و تاریکی صبح نخست را به علت حرکت خورشید نمی داند بلکه آن را به دروغ گویی صبح نخست نسبت می دهد.

به صدق کوش که خورشید زاید از نفست که از دروغ سیه روی گشت صبح نخست

*

یا در بیت: تا چشم بشر نبیندت روی بنهفته به ابر چهر دلبر

شاعر از یک تصویر لطیف و هنری برای پنهان بودن چهره دماوند (قله) بهره برده است و معتقد است کوه دماوند برای اینکه کسی چهره او را نبیند آن را پشت ابر و مه پنهان کرده است.

به سرو گفت کسی میوه ای نمی آری؟ جواب داد که آزادگان تهی دست اند

سعدی دلیلی هنری و لطیف برای میوه ندادن سرو بیان کرده است. این دلیل غیرواقعی و ادعایی است و زیبایی آفرینی بیت از همین علت سازی خیالی است. چرا ای سرو میوه نمی آوری؛ زیرا من آزاده ام و آزادگان هیچ چیزی ندارند.

تویی بهانه آن ابرها که می گریند / بیا که صاف شود این هوای بارانی (قیصر امین پور)

چرا ابرها می گریند؟ به خاطر تو.

نرگس همی رکوع کند در میان باغ زیرا که کرد فاخته بر سرو مؤذنی (منوچهری)

چرا گل نرگس خم شده است؟ زیرا فاخته دارد بانگ نماز سر می دهد.

باران همه بر جای عرق می چکد از ابر پیداست که از روی لطیف تو حیا کرد (سنایی)

چرا از ابر باران می بارد؟ زیرا از روی زیبای تو شرمنده است.

رسم بدعهدی ایام چو دید ابر بهار گریه اش بر سمن و سنبل و نسرين آمد (حافظ)

چرا ابر می گرید؟ زیرا از بدعهدی روزگار گله مند است.

(سعدی)

از آن مرد دانا دهان دوخته است که بیند که شمع از زبان سوخته است

چرا مرد دانا خاموش است؟ زیرا می بیند که شمع به خاطر زبانش نابود می شود.

هنگام سپیده دم خروس سحری دانی که چرا همی کند نوحه گری؟

یعنی که نمودند در آینه صبح از عمر شبی گذشت و تو بی خبری (خیام)

چرا خروس در سپیده دم می خواند؟ زیرا می خواهد به تو بگوید که غافل و نادانی

مثال برای حسن تعلیل :

(۱) آن زلف مشک‌بار بر آن روی چون بهار گر کوتاه است کونهی از وی عجب مدار

شب در بهار، روی نهد سوی کونهی وان زلف چون شب آمد و آن روی چون بهار (امیر معزی)

در این ابیات شاعر علت کوتاهی زلف را نه علت حقیقی آن بلکه ناشی از آن می‌داند که چون شب در بهار کوتاه می‌شود و زلف محبوب چون شب است و رخسارش چون بهار، بدین سبب زلف او کوتاه است.

(۲) سر به آزادگی از خلق برآرم چون سرو حافظ دهد دست که دامن ز جهان درچینم حافظ

حافظ معتقد است اگر مثلاً سرو آزاده تصور می‌شود، به این دلیل است که دامن از جهان فروچیده است.

(۳) به مژده جان به صبا داد شمع در نفسی ز شمع روی تو اش چو رسید پروانه حافظ

هنگام وزیدن باد شمع می‌میرد و خاموش می‌شود. در این بیت، علت خاموشی شمع از باد نیست، بلکه به این سبب است که شمع می‌خواهد جان خود را به باد بسپارد و فدای او کند.

توجه : حسن تعلیل بر پایه ی یکی از صور بیانی: تشبیه، استعاره، کنایه ، تلمیح ، مجاز و اغراق ، خلق می‌شود .

حسن تعلیل بر پایه اغراق

اغراق یکی از آرایه های ادبی است که ادعای وجود یک ویژگی در کسی یا چیزی را دارد که امکان وجود آن ویژگی در شخص به آن اندازه و شدت امکان پذیر نباشد. زیبایی اغراق در آن است که غیر ممکن را به گونه ای ادا می‌کند که ممکن به نظر می‌رسد. حسن تعلیل نیز بیش از هر آرایه ای همواره با نوعی اغراق شاعرانه همراه است که موجب شگفتی و درنگ مخاطب می‌شود؛ برای مثال زمانی که حافظ می‌گوید:

پرتو روی تو تا در خلوتم دید آفتاب می رود چون سایه هر دم بر در و بامم هنوز

حسن تعلیل این شعر چنین است که در تخیل اغراق آمیز شاعر دلیل این که خورشید، به در و بام خانه حافظ می‌گردد، امری طبیعی نیست، بلکه به این سبب است تا نشانی از پرتو یار حافظ بگیرد.

حسن تعلیل بر پایه تشخیص

اشک من گر ز غمت سرخ برآمد چه عجب

خجل از کرده خود پرده دری نیست که نیست

در این بیت، اشک، همچون انسانی، سخن چینی کرده است؛ به عبارت دیگر سرخی و خونین بودن اشک به دلیلی طبیعی و جسمانی نیست، بلکه به این دلیل است که راز عشق شاعر را آشکار کرده است. بنابراین اشک، سرخ شده است؛ زیرا هر شخصی که پرده دری بکند، در نهایت از کار خود شرمنده میشود. آنچه موجب شده است شاعر دلیلی برای سرخی و شرمندگی اشک بیاورد آن است که در تخیل شاعر، اشک به انسانی تشبیه است و صفاتی انسانی به آن نسبت داده شده است.

حسن تعلیل بر پایه مراعات نظیر :

رسم بد عهدی ایام چو دید ابر بهار

گریه اش بر سمن و سنبل و نسرین آمد

شاعر علاوه بر کاربرد آرایه مراعات نظیر بین واژه های سمن ، سنبل و نسرین ، علت بارش باران در بهار در بد عهدی روزگار می داند . ابر بهاری زمانی که بی وفایی روزگار را دید از این بدعهدی به گریه افتاد .

حسن تعلیل بر پایه ایهام :

مثال یک : دشمن زندگی است موی سپید

روی دشمن سیاه باید کرد

شاعر موی سپیدش را برای جوان نمایی سیاه کرده، اما مدعی است که دلیل سیاه کردن موی این است که موی سپید دشمن زندگی است، زیرا نشانه ی پیری و کوتاه شدن زندگی است، پس موی سپید را باید رو سیاه کرد. این جمله ایهام دارد و دو معنایی است: ۱- موی (دشمن زندگی) را باید خوار کرد. ۲- موی سپید را باید سیاه کرد

مثال دو : بنفشه دوش به گل گفت و خوش نشانی داد که تاب من به جهان طره ی فلانی داد

واژه «تاب» در دو معنای ایهامی «پیچ و تاب، و اضطراب» به کار رفته است. گل بنفشه به مناسبت رنگ تیره و پیچ و تاب و بوی خوش خود نماد زلف زیباست. زمینه تصویری شعر آن است که حالت خمیدگی گل بنفشه به دلیلی طبیعی نیست، بلکه به آن سبب است که در برابر زلف معشوق کم آورده و از حسد دچار پیچ و تاب و در عین حال اضطراب و اندوه (معنای ایهامی) شده است.

حسن تعلیل بر پایه تشبیه :

مثال یک : گر این آب و خیزاب طغیان به دوش

وگر کوه موج، چون اشتراست

چه پرهیز و پروا که همچون صدف

مرا گوش از بانگ طوفان پر است

« شفیعی کدکنی »

شاعر «جامعه» را به دریا، «جریان های سیاسی» را به آب و خیزاب و موج، «خود» را به صدف و «مشکلات جامعه» را به طوفان تشبیه کرده است.

مثال دو: واله و شیدا است دایم همچو بلبل در قفس / طوطی طبعم ز عشق شکر و بادام دوست

شاعر شیدایی، پریشانی و هیجان بلبل طوطی صفت خود در قفس را به سبب اشتیاق به لب هم چون شکر و چشم چون بادام دوست می داند.

حسن تعلیل برپایه نماد:

وقتی افق با تیرگی آشتی می کرد / خون هزاران اطلسی / تبخیر می شد / در غروب روز

که نام دیوی روی دیوار خیابان را / آلوده تر میکرد

علت تبخیر شدن خون هزاران اطلسی در غروب روز (شهادت جوانان) حضور دیوی است که نامش روی دیوار خیابان را آلوده کرده است. «دیو»: نماد حاکمان مستبد و «اطلسی»: نماد جوانان است.

حسن تعلیل برپایه تلمیح:

خضری مگر گذشته از این راه / آه این چه معجزه ست / کز دور سبزی می زند و جلوه می کند

تنوار خشک و پیر سپیدار پار / شاید

سر سبزی درخت سپیدار کهنسال در فصل بهار به خاطر رسیدگی و آبیاری صحیح است اما شاعر معتقد است چون خضر از کنار آن گذشته درخت سرسبز شده است. هم چنین شاعر با آوردن دو کلمه «خضر» و «سبز» میان مطلب اصلی و ماجرای برکت بخشی حضرت خضر ارتباط برقرار کرده است.

حسن تعلیل برپایه تشخیص، متناقض نما و تضاد

در لحظه دیدار تو خاموشم از آنک / دل، بیشتر از زبان، سخنها دارد « شفیعی کدکنی »

«دل سخنگو» تشخیص دارد و «زبان گویای خاموش» متناقض ناماست و «خاموش با سخن داشتن» تضاد دارد. اما شاعر دلیل خاموشی خود در لحظه دیدار را، گویایی و سخن گفتن دلش می داند.

مثال های دیگر برای حسن تعلیل:

۱- دلم خانه مهر یار است و بس / از آن می ننگنجد در آن کین کس «سعدی»

مصرع اول، حسن تعلیلی است برای وجود نداشتن کینه در دل شاعر، زیرا که دل خود را که محل استقرار محبت محبوب است دلیل ادبی برای کینه نداشتن با دیگران دانسته است.

۲- چو سرو از راستی بر زد علم را ندید اندر جهان تاراج غم را «نظامی»

سرسبزی و راست قامتی سرو دلیلی است برای عدم انحراف آن.

۳- گر شاهدان نه دینی و دین می برند و عقل پس زاهدان برای چه خلوت گزیده اند؟ «سعدی»

سبب خلوت گزیدن زاهدان از آن سبب است که از شاهدان (زیبا رویان)، که دنیا و دین و عقل را غارت می کنند، در امان باشند.

۴- بید مجنون در تمام عمر سر بالا نکرد حاصل بی حاصلی نبود به جز شرمندگی «صائب»

در این بیت، شاعر برای شکل ظاهری و آویزان بودن شاخه‌ها و برگ‌های درخت بید، علتی شاعرانه اما غیرواقعی آورده است و آن، سرافکنندگی بید به سبب بی حاصلی است.

۵- گل بر رخ رنگین تو تا لطف عرق دید در آتش رشک از غم تو غرق گلاب است

تقلید گل سرخ از معشوق باعث شده است که عرق کند و به گلاب تبدیل شود؛ زیرا زیبایی عرق را بر رخ معشوق دیده و این تقلید حسادت آمیز باعث عرق کردن و غرق در عرق شدن گل سرخ شده است.

۶- مجال خواب نمی باشدم ز دست خیال در سرای نشاید بر آشنایان بست

شاعر نمیتواند فکر و خیال معشوق را از ذهن خود بیرون کند و به خواب برود؛ زیرا عاشق اوست، اما دلیل می آورد: خیال یار آشنا و همدم من است و درست نیست که انسان در خانه ی خود را (یعنی «ذهن خود را» به روی دوست و آشنا «خیال یار» نگشاید و او را به خانه ی خود راه ندهد.

یکی از نشانه های حسن تعلیل وجود حرفی مانند: از، که، تا، چون، پس می باشد.

توجه:

۱- از آن مرد دانا دهان دوخته است که بیند که شمع از زبان سوخته است

در این مثال شاعر علت سکوت آدم دانا را دیدن سوختن شمع بیان کرده است.

۲- از آن به چشم خود ای اشک مسکنت دادم که در بیان محبت گواه من باشی

شاعر علت وجود اشک در چشم را گواه اشک درمیزان محبت او نسبت به یار می داند.

۳- تا چشم تو ریخت خون عشاق زلف تو گرفت رنگ ماتم

شاعر معتقد است زلف یار، سیاه و چشمش، خون ریز است. پس علت سیاهی زلف معشوق را خونریزی چشمان او قلمداد کرده است.

۴- چوب را چون بشکنی گوید تراق این صدا از چیست؟ از درد فراق

علت صدای ترق در شکستن چوب به علت دوری از دوست نیست، پس یک دلیل هنری است نه عقلی.

سوال در باره حسن تعلیل

۱- در کدام یک از بیت های زیر، آرایه ی « حسن تعلیل » دیده می شود؟ دلیل خود را بنویسید.

الف- ماه خورشید نمایش ز پس پرده ی زلف / آفتابی است که در پیش سحابی دارد

ب- به صدق کوش که خورشید زاید از نَفَسْت / که از دروغ سیه روی گشت صبح نخست

جواب: (بیت ب حسن تعلیل دارد. / زیرا طلوع صبح کاذب (نخست) و غروب زود هنگام آن یک پدیده ی طبیعی است که علت واقعی آن به جغرافیا مربوط است. اما این که شاعر بی دوامی و روسیاهی آن را نتیجه ی دروغگویی آن می شمارد، یک ادعا است.)

۲- در ابیات زیر، هر یک از آرایه های « اغراق، تضاد، تضمین، تناقض و حسن تعلیل » را بیابید.

الف- زکوی یار می آید نسیم باد نروزی / از این باد ارمدد خواهی، چراغ دل برافروزی

ب- ذره را تا نبود همّت عالی / طالب چشمه ی خورشید درخشان نشود

پ- بیابانی آمدش ناگاه پیش / ز تابیدن مهر پهنانش بیش

ت- گفتمی به غم بنشین یا از سر جان برخیز / فرمان برمت جانا، بنشینم و بر خیزم

ث- خیز تا خاطر بدان ترک سمرقندی دهیم / کز نسیمش بوی جوی مولیان آید همی

پاسخ: الف: تناقض / ب: حسن تعلیل / پ: اغراق / ت: تضاد / ث: تضمین

۳- چه آرایه ای در بیت زیر دیده می شود؟

« زین آتش نهفته که در سینه ی من است / خورشید شعله ای است که در آسمان گرفت »

الف) حسن تعلیل ب) اسلوب معادله ج) حس آمیزی د) متناقض نما

پاسخ: حسن تعلیل

سوالات نهایی حسن تعلیل

۱- در هر یک از بیت های گروه « الف » کدام آرایه ادبی گروه « ب » به کار رفته است؟ (قسمت « ب » یک مورد اضافه است)

ب	الف
الف) اغراق	۱- شب تاریک و بیم موج و گردابی چنین هایل
ب) حسن تعلیل	۲- بر لب کوه جنون خنده شیرین بهار
ج) تلمیح	۳- اگر چه نقش دیوارم به ظاهر از گران خوابی
د) مراعات نظیر	کجا دانند حال ما سبکباران ساحل ها نقش زخمی است که از تیشه فرهاد شکفت اگر رنگ از رخ گل می پرد بیدار می گردم

۲- با توجه به بیت « خمیده پشت از آن گشتند پیران جهان دیده که اندر خاک می جویند ایام جوانی را »

الف) شاعر چه دلیلی برای « خمیدگی پشت پیران » بیان کرده است؟

ب) این هنر شاعرانه سبب پیدایش کدام آرایه معنوی در بیت شده است؟

۳- در بیت زیر ، قسمت مشخص شده ، کدام آرایه ادبی را به وجود آورده است؟

«تویی بهمانه آن ابرها که می گریند بیا که صاف شود این هوای بارانی»

۴- در هر یک از گزینه های گروه « الف » کدام آرایه ادبی گروه « ب » به کار رفته است؟ (قسمت « ب » یک مورد اضافه است).

ب	الف
الف) اسلوب معادله	۱) از آن مرد دانا دهان دوخته است که بیند که شمع از زبان سوخته است
ب) ایهام	۲) خداوند لباس هراس و گرسنگی را به آن ها چشاند
ج) حسن تعلیل	۳) چون جام شفق موج زند خون به دل من با این همه دور از تو مرا چهره زری است
د) حس آمیزی	

پاسخ سوالات نهایی

سوال یک : ۱) مراعات نظیر « موج ، گرداب ، هایل ، ساحل » ۲) حسن تعلیل « خنده شیرین بهار نقش، نقش زخم تیشه فرهاد باشد » ۳) اغراق « پریدن رنگ گل باعث بیداری بشود»

سوال دو : الف) که درخاک به دنبال جوانی می گردند، که یک دلیل ادبی و غیر واقعی است ب) حسن تعلیل

سوال سه : حسن تعلیل

سوال چهار : ۱) حسن تعلیل (برای سکوت مرد دانا ، دلیلی شاعرانه آورده است ۲) حس آمیزی (لباس پوشیدنی و لمس کردنی است نه چشیدنی) ۳) ایهام : دور از تو (الف) دور از جان تو ب) در دوری از تو)

بروزترین و برترین
سایت کنکوری کشور

WWW.KONKUR.INFO

Konkur
info

<https://konkur.info>